

Д. В. ЯКОВЛЕВ. РАЦІОНАЛЬНІ РЕФОРМИ ЯК ЗАПОРУКА ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ ТА КОНСОЛІДАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Аналізується раціональність як основа проведення модернізаційних реформ у контексті змін у розумінні самої раціональності, її суспільної ролі. Визначено, що раціоналізація електоральної поведінки громадян виступає передумовою раціональних реформ.

Ключові слова: раціональність, модернізація, реформи, криза раціональності, демократизація.

Анализируется рациональность как основа проведения модернизационных реформ в контексте изменений в понимании самой рациональности, ее общественной роли. Определено, что рационализация электорального поведения граждан выступает предпосылкой рациональных реформ.

Ключевые слова: рациональность, модернизация, реформы, кризис рациональности, демократизация.

The article examines the rationality as the basis of modernization reforms in the context of changes in the understanding of rationality itself, its social role. Determined that the rationalization of electoral behavior of citizens is a prerequisite for rational reforms.

Key words: rationality, modernization, reform, the crisis of rationality, democracy.

Сучасний стан політичної системи нашої країни актуалізує питання незворотності демократичних реформ та пошуку адекватних механізмів модернізації політичних інститутів. Важливим завданням залишається раціоналізація політичного та економічного простору.

Необхідність реформ у нашій країні давно стала загальновизнаною проблемою. Звичайним явищем у суспільстві з нестабільною економічною та політичною ситуацією стають ситуації, у яких дії політичних акторів недостатньо врегульовані з правової точки зору і не стандартизовані, що робить актуальним дослідження механізмів раціоналізації політичної взаємодії.

При цьому можна погодитись із С. Телешуном, який вважає, що «політичний та державний істеблшмент, декларуючи загальнодемократичні цінності, не зміг запропонувати суспільству дієвий та ефективний, а головне зрозумілий механізм реалізації поставлених завдань»¹.

На думку О. Антонової «В Україні взаємодія виробників державно-управлінських рішень має циклічний характер та відрізняється зміною неофіційних акторів у кожному конкретному випадку, створюючи динамічні мережі учасників й підкреслюючи слабку структурованість середовища вироблення державної політики. Урядові заходи щодо активної участі громадян у формуванні та реалізації державної політики в Україні, які були виголошені в ряді нормативно-правових документів, на практиці прийняли формальний характер»².

У демократичному суспільстві, з його процедурними вимогами до політичного вибору, саме раціональність є джерелом критичного мислення, яке здатне до адекватної оцінки тих кризових явищ, з якими стикається сучасна людина.

Дискусії стосовно ролі раціональності у функціонуванні політичних інститутів демократичних країн особливо активізуються в перехідні періоди суспільно-

© ЯКОВЛЕВ Д. В. – доктор політичних наук, доцент, професор кафедри політології ОНУ імені І.І. Мечникова

го розвитку, коли проблематизується здатність людини адекватно досягнути суспільство (раціональність знання) та належним чином упорядкувати та перебувати в цей світ (раціональність дії).

Як справедливо відзначає В. Швирьов, «криза ідеї раціональності в сучасній свідомості, безумовно, пов'язана з розмиванням чітких критеріїв раціональності пізнання, у першу чергу наукової раціональності»³. Процес розмивання зазначених критеріїв багато в чому зв'язаний з формуванням парадигми мислення, яка дозволяє людині самостійно оцінювати життєву ситуацію, формулювати завдання, здійснювати пошук і оцінку необхідної інформації, знаходити ефективні методи і засоби її вирішення.

Дезорієнтація в ціннісних орієнтирах у посткомуністичному суспільстві зужує простір раціональності та не дозволяє говорити про ефективність управлінських рішень.

У посткомуністичних країнах, які точно знають звідки вони є та як вони утворилися, але питання напрямку руху та його ефективності, у тому числі й через брак раціональності у прийнятті політичних рішень залишається відкритим, обгрунтування мети суспільства стає принциповим як для громадянського суспільства й експертів, так і для політичних акторів.

Демократизація політичного простору передбачає залучення найрізноманітніших суспільних груп у процес прийняття рішень, що актуалізує проблему раціоналізації політичних відносин. Процедури узгодження необхідних рішень з багатьма акторами можуть завадити раціональному політичному вибору, а процес медіатизації політики (з її масовізацією та відповідним медіа-форматом) призвести до імітації демократизації політичних відносин. Це стосується як формування альтернатив, так і вибору способу дій громадянами й представниками влади.

Дана стаття має на меті проаналізувати раціональність як основу проведення ефективних політичних реформ та консолідації суспільства.

Коли починаємо аналізувати раціональність, то стає зрозумілою складність та неоднозначність цього феномену. Історія останніх декількох століть пов'язана із становленням, домінуванням раціональності та її кризами, що відбуваються час від часу. Раціональність підпадає під критику традиціоналістів та представників постмодерну.

Концептуальна криза в інтерпретації поняття «раціональність», яка виявляється в сучасних дискусіях з цієї проблеми, пов'язана із конкретною історичною формою раціональності, а саме з тим класичним уявленням про раціональність, яка бере свій початок від епохи Нового часу й Просвітництва. Сучасна криза ідеї раціональності виступає як симптом більш загальної і глибокої кризи світоглядних основ класичної західноєвропейської свідомості й обумовлена втраченою ясних і чітких ідейно-концептуальних орієнтирів, якими характеризувалися класична свідомість взагалі і класична інтерпретація раціональності зокрема.

Раціональне ставлення до світу обов'язково припускає націленість на ефективність, на успішність дії. Але сама по собі ефективність жодним чином не може розглядатися як достатня специфічна ознака раціональності. Не може розглядатися в якості раціональної і творча імпровізаційна діяльність, що приводить до успішних результатів при вирішенні будь-яких індивідуальних завдань.

Раціональність заснована на адекватному розумінні проблемної ситуації, у якій знаходиться суб'єкт дії, свідомим керуванням власним поведінням. Вона припускає дві обов'язкових умови: рефлексивний самоконтроль і облік вимог

реальності. Власна відповідальність і рефлексивний самоконтроль визначають волю суб'єкта дії, що протистоїть його залежності від зовнішніх сил. Раціональність передбачає альтернативність поведінки, можливість вибору різних способів дії.

Особлива історична роль відводиться раціональності у модернізаційних процесах. Модернізацію характеризує рух від міфотворчості та релігійних уявлень до наукової раціональності, від колективізму до персоналізму, від авторитаризму до демократії, до панування інструментальних цінностей та ринкової організації економічного і, певним чином, політичного простору. На ранній стадії розробки теорії модернізації її сутнісними рисами були універсалізм (еволюція суспільства розглядалася як загальний чи універсальний процес, що має однакові закономірності й етапи для всіх цивілізацій, країн і народів) і уявлення про лінійно-поступальний характер суспільного розвитку в цілому.

Концепція модерну виходила з домінування **цілераціональності у сфері урядкування**, впорядкувальним механізмом суспільства виступала держава, в центрі якої знаходилась «економічна» людина. На рівні політичної організації суспільства це означало встановлення раціональних бюрократичних апаратів, на рівні ідеологій – підтримку обґрунтувань, які відповідають таким бюрократичним апаратам.

Таким чином, раціоналізація характеризує суспільство, засноване на розвитку державно-адміністративного контролю й бюрократичного апарату. Результатом раціоналізації суспільного життя стає розчаклування людського світу, його технізація й утилізація.

Раціональні рішення ухвалюються в рамках певної системи раціональності, яка, у свою чергу, пов'язана з панівною світоглядною системою.

У посткомуністичних країнах відбувається черговий етап розвитку модернізаційних теорій, які тепер пов'язуються з процесами демократизації та технологічними інноваціями.

Політична раціоналізація виступає однією з характеристик політичного розвитку, вона може інтерпретуватись як функціональна диференціація політичних інститутів, оцінка їхньої діяльності за критеріями ефективності та результативності.

В нашій країні концепція політичної раціональності може бути використана для пояснення джерел, характеру та напрямків політичної модернізації на шляху від авторитаризму до демократії.

Коли йдеться про реформи, у політичному дискурсі України одним із домінуючих типів аргументації виступає або досвід інших країн (у подібних умовах X, країна Y здійснила такі реформи), або звернення до традицій, які сформувались на певних етапах становлення держави, у тому числі – за радянських часів (при проведенні реформ потрібно враховувати «історичну спадщину», «ментальність», «спадкоємність влади»). У посткомуністичній реальності складається ситуація, коли відтворення соціальних практик, що стали нормою у радянському суспільстві, заважають становленню стратегічної взаємодії для реалізації всеохопних інтересів.

Не заперечуючи евристичний потенціал таких підходів, далі буде зосереджено увагу на іншому типі реформ, в основі яких лежить раціональність.

Раціональність розуміється як відповідність засобів обраній меті (доцільність, або цілераціональність, за М. Вебером), а раціоналізація – як тенденція політич-

них й економічних інститутів до модернізації, здатність обирати кращу з наявних альтернатив. Раціоналізація характеризує суспільство, засноване на розвитку державно-адміністративного контролю й бюрократичного апарату, назвати раціональним, значить визнати таким, що «створює смисли» (Р. Карнап).

Для пострадянських суспільств раціоналізація означає протиставлення «історичному корінню» (С. Шайхтідінова). У повсякденності раціональність ототожнюється з розумовим пізнанням світу, вимогами здорового глузду. У загальному вигляді раціональність ототожнюється із принципами логічної обґрунтованості, теоретичної усвідомленості, систематизованості, несуперечності, критичності, але це не тільки пошук продуманого й ефективного рішення, а й відповідність такого рішення нормам моралі.

Одним із найважливіших позитивних результатів минулих двох десятиліть є загальна раціоналізація електоральної поведінки громадян нашої країни, яка виражається у наступному: сприйняття діяльності владних інститутів стало звільнятися від характерних для традиціоналістської свідомості елементів міфотворчості й завищених емоційно-романтичних сподівань стосовно влади; натомість поки що не відбувся перехід до логіки – «у влади своє життя, у суспільства своє», панує розуміння необхідності створення в країні ефективної й дієздатної влади; запит на ефективну владу формується не з постулатів «державної ідеології» чи повернення до колективістських цінностей (що є характерним для деяких посткомуністичних суспільств); раціоналістичне усвідомлення того, що особисте благополуччя залежить від соціальних та політичних умов, обумовлених діями влади.

Посткомуністичну ситуацію можна інтерпретувати як переплетіння економічних та політичних факторів, які так і не зазнали структурних змін, порівняно з радянським періодом, але мають інтенцію до лібералізації.

У результаті тривалих політичних та економічних трансформацій відбулась «фрагментація» державних інституцій, існування яких вимагає відтворення рівноваги після кожної виборчої кампанії. Зміна механізмів перерозподілу власності та капіталу не призвело до вироблення надійного та легітимного механізму їхнього збереження та збільшення поза владою.

Варто погодитись із Н. Бусовою у тому, що «установка на усвідомлене перетворення суспільних інститутів самими учасниками соціальних взаємодій в ім'я реалізації цінностей свободи особи, рівності, солідарності і демократії складає суть сучасного суспільства, а не просто є однією з його характеристик. Зараз зберігається центральна установка модерну на свідомий контроль людей над суспільними інститутами з метою вивільнення людини від усіх форм пригноблення, однак особливість нинішнього етапу (пізньої сучасності) полягає в необхідності контролювати екологічні і соціальні кризи, породжувані самою раціональною діяльністю людей. Суспільна раціоналізація набуває рефлексивно-го характеру»⁴.

В Україні відбуваються різноманітні події, у яких утілені тенденції, загальні у своїй основі. Найбільш очевидна тенденція до демократизації політичних інститутів. В умовах сприятливої ситуації виникають нові партії, нові еліти приходять до влади. Розвивається парламентська демократія, в основі якої лежить плюралізм форм власності та культурна різноманітність.

У той же час скрізь були створені промислові комплекси, що вимагають технологічної й економічної організації. У результаті індустріалізації й урбанізації

якісні зміни відбулися в соціальній базі політики.

Теорії раціонального вибору пояснюють раціональність як процес максимізації індивідом власних вигод, з одночасною мінімізацією можливих витрат. Раціональний вибір має справу з ситуаціями, в яких актори взаємозалежні один від одного, а отже – результат для кожного індивіда також залежить від дій інших. Актори розуміють і враховують взаємозалежність, що існує між ними при виборі курсу дії. Це і є стратегічна взаємодія, коли індивідуальний актор прагне передбачити реакції інших на власні дії. Важливою формою стратегічної взаємодії виступає колективна дія, де актори залежать один від одного таким чином, що вони повинні координувати свої плани дій один з одним для того, щоб отримати колективні блага для себе.

Цей підхід ґрунтується на припущенні: те, що вигідно для групи, вигідно і для кожного індивідуального члена.

М. Ослон демонструє, що очевидно вигідно співпрацювати для досягнення колективних цілей, проте, ще більш вигідно дотримуватися іншої стратегії – оскільки в природі колективного блага те, що воно винагороджує тих, хто за нього не платить, раціональні актори максимізують власну вигоду, зраджуючи при цьому колективність. Однак якщо кожний обере еґотистичні дії, колективне благо не буде реалізовано⁵.

Суттєвими є труднощі, які виникають в процесі перетворення раціональних рішень і дій індивідуумів у колективні рішення і дії. М. Олсон і його послідовники стверджують, що такий перехід від індивідуальної до колективної раціональності, по суті, неможливий. Тут криється теоретична основа для тверджень, згідно з якими політичному життю внутрішньо притаманна ірраціональність саме через необхідність перекладу індивідуальних переваг у колективні, щоб стали можливими колективні рішення і дії⁶.

Немає сумнівів, що найбільш ефективний політичний механізм рішення проблем — функціонуюча демократія, що надає можливість керувати балансом різних, у тому числі і протилежних, інтересів найбільш раціональним способом.

Демократична політика може привести до ряду розчарувань і перерости в анархію, що підриває її основи. Прихильники точки зору про необхідність підтримки законності і порядку можуть цим скористатися і повернути назад процес демократизації, принаймні тимчасово. Такий сценарій малоймовірний, але його не можна цілком виключати.

Мова сьогодні йде про здатність раціональності знайти способи вирішення «конфлікту цінностей» у політичній сфері, смислу людської діяльності в цілому. Питання, яке потребує вирішення – це не лише раціоналізація дії та взаємодії відповідно до встановлених правил, а і раціоналізація самих правил та мети, досягненню якої повинне служити їх виконання: «Роль права в долі сучасності стає вирішальною, тому що воно є сполучною ланкою між системою і життєвим світом через свою двояку природу. З одного боку, воно спирається на силу державного примусу, що примушує акторів, діючих цілеспрямовано у межах системи, рахуватись з правовими обмеженнями. З іншого боку, легітимний правовий порядок спирається на раціонально мотивовану довіру суб'єктів, що діють у рамках життєвого світу з установкою на взаєморозуміння. У сучасному суспільстві легітимність права забезпечується підставами правової системи в цілому, тобто принципами, які повинні бути морально обґрунтованими»⁷.

За такого розуміння раціонально аргументована комунікація, вироблення традиції відкритого політичного дискурсу стають необхідними для позитивної динаміки політичного процесу.

Політичні та економічні трансформації останніх двадцяти років довели як актуальність та необхідність раціональності у відході від системи державного планування та контролю й впровадження ринкових відносин, так і небезпеку спрощеного розуміння процесу раціоналізації у політичному та економічному просторах.

Урядування потребує раціоналізації, розвиток структур раціональності в урядуванні та економіці, у праві та професійній діяльності сприятиме вирішенню соціальних, економічних і політичних проблем.

1. Телешун С. Керованість політичних і соціально-економічних процесів в Україні: сучасний вимір // Стратегія реформування системи державного управління на засадах демократичного врядування: Матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, Київ, 31 трав. 2007 р.: У 4 т. / За заг. ред. О.Ю.Оболенського, В.М.Князева. – К.: Вид-во НАДУ, 2007. – Т. 1. – 280 с. **2. Антонова О.В.** Середовище вироблення державної політики (теоретико-методологічні аспекти): Дис. ... канд. наук з держ. упр. – Дніпропетровськ, 2005. **3. Швірєв В.С.** Рациональность в спектре ее возможностей // Исторические типы рациональности / Отв. ред. В. А. Лекторский. – М.: ИФРАН, 1995. – Т. 1. – С. 7–29. **4. Бусова Н.А.** Суспільна раціоналізація і право у процесі модернізації: Автореф. дис. ... доктора філософ. наук. – Х., 2005. – 32 с. **5. Олсон М.** Влада і процвітання. Подолання комуністичних і капіталістичних диктатур / Пер. з англ. А. Іщенко. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 174 с. **6.** Там само. **7. Бусова Н.А.** Цит. праця.